

STAROKRŠĆANSKA I RANOSREDNJOVJEKOVNA ARHITEKTURA NA OTOKU RABU

S obzirom na temu ovoga rada, a to je starokršćanska i ranosrednjovjekovna skulptura s otoka Raba, važno je istaknuti spoznaje o arhitekturi kojoj je navedena skulptura pripadala te o općenitim karakteristikama rapske starokršćanske i ranosrednjovjekovne arhitekture, kao i stupnju njezina poznavanja. Za veći broj ulomaka skulpture nije poznata točna provenijencija pa je moguće da su, barem neki od njih, pripadali uništenim, nestalim ili još neistraženim građevinama. Osobito je važno postojanje neistraženih lokaliteta, na kojima se može očekivati pronalazak crkvenoga namještaja i arhitektonske plastike sigurno povezane s arhitekturom. Time bi proučavanje skulpture, često nedovoljno povezane s određenim građevinama, bilo upotpunjeno primjerima sa sigurnim kontekstom.

Na otoku Rabu postoje sačuvane građevine s ranoromaničkim i zreloromaničkim obilježjima. Starokršćanska i predromanička arhitektura nije sačuvana u formi cjelovitih građevina s jasnim stilskim obilježjima. Ipak, starokršćanska arhitektura je poznata zahvaljujući definiranim ranokršćanskim fazama nekih važnih crkava i ostacima jednostavnih starokršćanskih crkava na nekim položajima na otoku. Nove predromaničke crkve predstavljaju još uvijek nepoznanicu. Osim crkvice sv. Martina u gradu Rabu, koja je porušena u doba kada proučavanje ranosrednjovjekovne arhitekture još nije bilo razvijeno,²⁷ nema podataka o predromaničkim crkvama na Rabu. Možda se jedna predromanička crkva nalazila na mjestu Sv. Lucije u Banjolu, o čemu postoje pretpostavke u literaturi.²⁸ Moguće je da su postojeće starokršćanske crkve dobrim dijelom zadovoljavale potrebe vjernika u prvim stoljećima srednjega vijeka, da su se nove crkve gradile rijetko te nisu sačuvane ili još nisu otkrivene. I u drugim područjima susrećemo nedostatak ili slabiju prisutnost određene stilske faze u razvoju arhitekture. Tako je, primjerice, i na otoku Pagu predromanička arhitektura slabo poznata, a nedostaje i horizont ranih ranoromaničkih bazilika, poput onih na drugim kvarnerskim otocima.²⁹ I u najvažnijem starohrvatskom vjerskom središtu 9. st.,

²⁷ M. Domijan 2007, 52.

²⁸ M. Domijan 2007, 250. Lokalitet je zanimljiv zbog postojanja predromaničkog crkvenog namještaja, o kojemu, koliko mi je poznato, svjedoči samo crtež pluteja u rukopisu Mijata Sabljara. Usp. M. Sabljara – Rab, *Knjiga 3*, str. 39 – MKUZKB – OMS. Do danas sačuvani ruševni ostaci crkvice zidani su u prilično uslojenim redovima od izduženih klesanaca, što upućuje na kasniju srednjovjekovnu gradnju. Crkvicu kao romaničku građevinu promatra i I. Barić, *Rapska baština*, Rijeka 2007, 239-240.

²⁹ Usp. E. Hilje, *Spomenici srednjovjekovnoga graditeljstva na Pagu*, Zadar 1999; M. Jurković, *Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom Jadranu*, SHP ser. III, 20/ 1990, 191-213. Usp. osobito podatke T. Marasovića o ranosrednjovjekovnim crkvama na Pagu: *Dalmatia praeromanica II, Korpus arhitekture Kvarner i sjeverna Dalmacija*, Split-Zagreb 2009, 154-169.

gradu Ninu, ostala je sačuvana samo jedna predromanička crkva, a vjerojatno ih puno nije ni sagrađeno zbog dovoljnog broja starokršćanskih građevina koje su i dalje bile u upotrebi.³⁰

Najvažniji rapske starokršćanske građevine, čiji je izgled u starokršćanskom razdoblju jasno definiran, su katedrala (Sl. 3, 4) i crkva sv. Ivana Evanđelista (Sl. 5). U posljednjim istraživanjima i konzervatorskim zahvatima koje je na tim važnim građevinama proveo M. Domijan 90-ih godina 20. st., otkriveni su novi nalazi koji osvjetljavaju kasnoantičko porijeklo građevina.³¹ Ostaci ranokršćanske skulpture su, nažalost, malobrojni, ali mogu poslužiti u razmatranjima o vremenu gradnje obiju građevina. Ukupna slika koju pružaju ostaci arhitekture i nalazi podnih mozaika govori o 5. st. kao vremenu gradnje kako katedrale tako i Sv. Ivana Evanđelista. Poligonalna apsida katedrale može se datirati već u 5. st., a tipološke karakteristike Sv. Ivana svrstavaju tu crkvu u krug zadarske ranokršćanske arhitekture 5. st.³² Dok je katedrala sv. Marije Velike sačuvana u svojoj romaničkoj fazi, obližnji sklop crkve i samostana sv. Ivana Evanđelista danas je predstavljen konzerviranim ostacima crkve sa srednjovjekovnim pregradnjama, uz koju se nalazi romanički zvonik. O tome kako je arhitektonski kompleks s vremenom propadao, govore sljedeći podaci: u samostanu su od 13. st. živjeli franjevci, koji ga u 18. st. napuštaju zbog dotrajalosti. Tada je samostan obnovljen i uređen za biskupski dvor. Nakon smrti posljednjeg rapskog biskupa 1823., napušteni kompleks se tijekom 19. st. urušio. Ono što je ostalo porušio je ban Savske banovine Ivan Perović, koji je u jednom dijelu kompleksa sagradio svoj ljetnikovac.³³ O raznošenju ostataka kompleksa dojmljivo je zapisao V. Brusić: „Uresni ulomci i bolje građevno kamenje bilo je od bezdušnih ljudi sakupljeno i rasprodano u tuđinu“.³⁴ Jasno je da se u ovome kriju razlozi posvemašnjeg nedostatka crkvenog namještaja iz Sv. Ivana, što će doći do izražaja u obradi starokršćanske i ranosrednjovjekovne skulpture s otoka Raba.

Kompleks sv. Ivana Evanđelista zanimljiv je zbog svoga položaja i s tim povezanim pitanjem funkcije prvotne crkve iz starokršćanskog vremena. O tim temama u novije je doba pisao N. Budak.³⁵ Posebno ističući veličinu i starost crkve sv. Ivana, kao i činjenicu nepoznavanja njezine točne funkcije u kasnoj antici i ranome srednjem vijeku, Budak spominje mogućnost da je ta crkva prvotno služila kao katedrala. Kasnija pripadnost ženskom benediktinskom samostanu također pobuđuje pitanja s obzirom na postojanje još jednoga ženskog benediktinskog samostana iz 11. st. u neposrednoj blizini. N. Budak se u razmatranju položaja crkvenih građevina posebno dotiče različitih mišljenja o opsegu antičkog i ranosrednjovjekovnoga grada, pri čemu se zalaže za tezu o malom opsegu prvotnoga grada, koju je davno zastupao V. Brusić. U svojoj interpretaciji Budak iznosi mnogo zanimljivih podataka, koje će svakako trebati uzeti u obzir pri budućim istraživanjima i raspravama o izgledu antičkog i ranosrednjovjekovnoga grada.

³⁰ I. Petricioli, Osvrt na ninske građevine i umjetničke spomenike srednjega i novoga vijeka, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 16-17/ 1969, 299-354; N. Jakšić, Preživjele ranokršćanske crkve u srednjovjekovnoj ninskoj biskupiji, *Diadora* 15/1993, 127-143; A. Uglešić, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje Zadarske nadbiskupije*, Zadar 2002, 34-42.

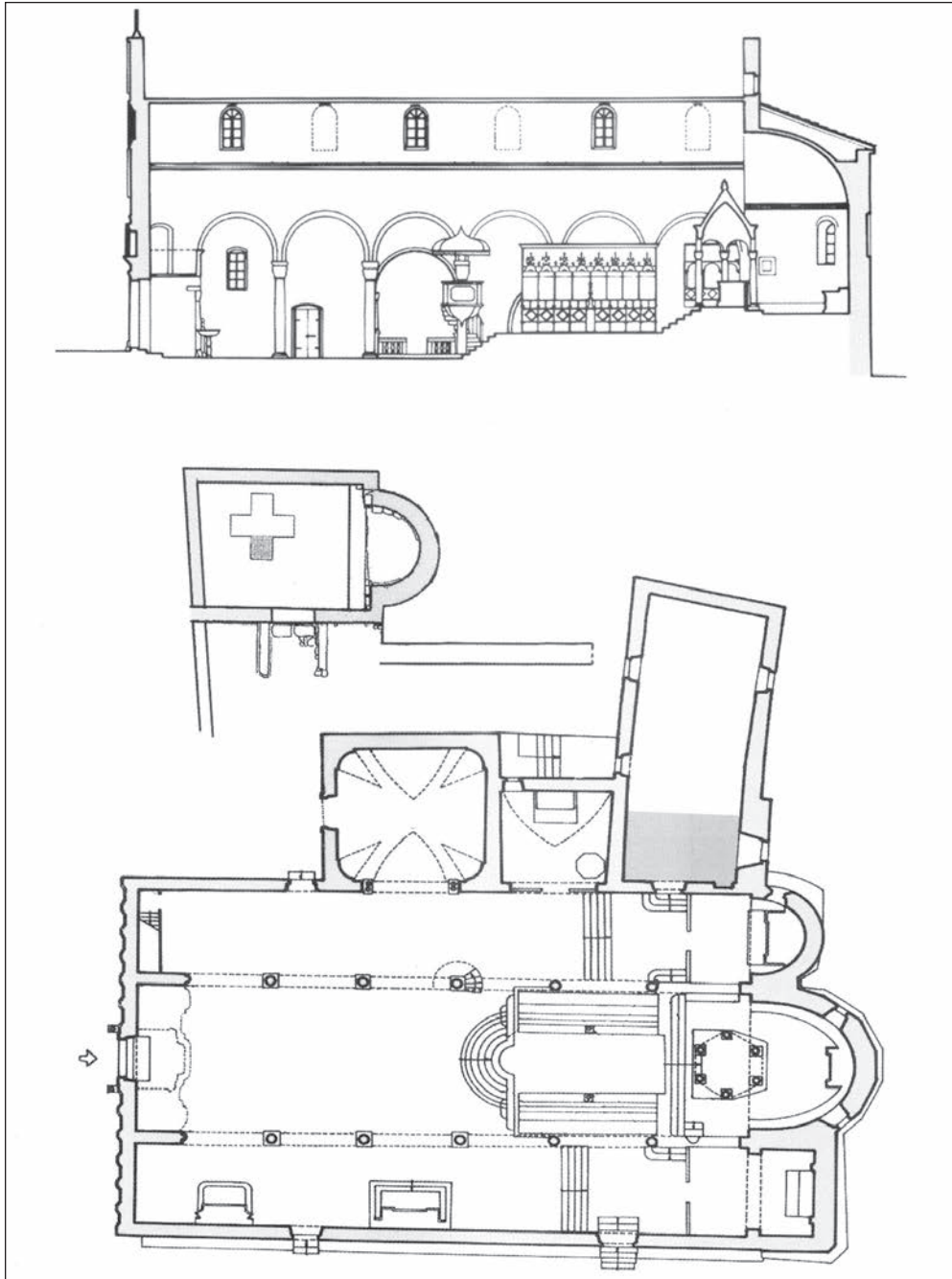
³¹ M. Domijan, 2007, 89-111, 151-163; M. Domijan 2005; M. Domijan 2004.

³² P. Vežić, Prilog poznavanju tipoloških osobina starokršćanskih bazilika u Dalmaciji, u: *Rapski zbornik*, Zagreb 1987, 297-299; P. Vežić, *Zadar na pragu kršćanstva*, Zadar 2005, 129-140; P. Chevalier, *Ecclesiae Dalmatiae, Salona II*, Rome-Split 1995, 50-53.

³³ I. Barić, o.c., 145.

³⁴ V. Brusić, o.c., 163-164.

³⁵ N. Budak, Urban development of Rab – a hypothesis, *HAM* 12/2006, 123-135.

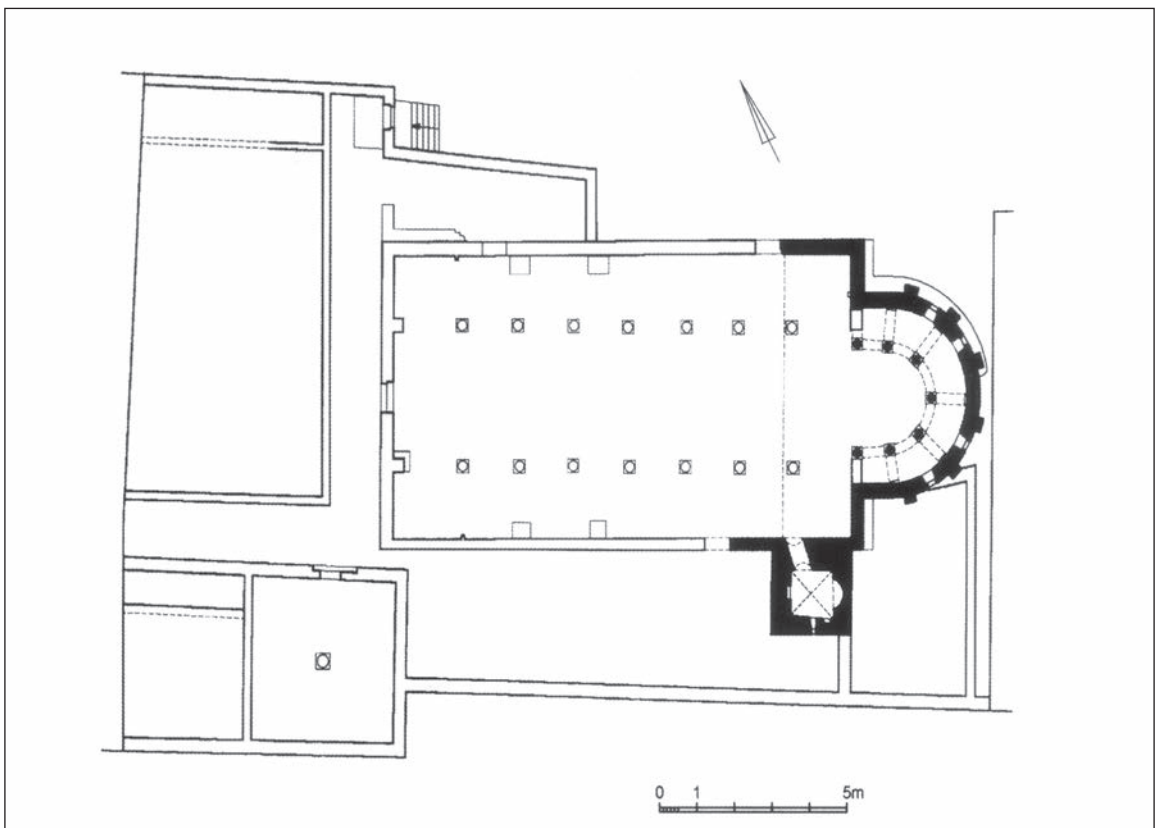
Sl. 3 - Tlocrt i presjek rapske katedrale (prema M. Domijanu)

Mogućnost da je crkva sv. Ivana Evanđelista izvorno bila rapska katedrala ipak je teško prihvatljiva. Naime, što se tiče starosti obiju starokršćanskih građevina, ne bi se moglo tvrditi da je crkva sv. Ivana Evanđelista starija od prvotne građevine na mjestu romaničke katedrale. Obje crkve se mogu datirati u 5. st., i to u drugu pol. 5. st. Na takvu dataciju Sv. Ivana Evanđelista upućuje njezina tipološka pripadnost zadarskim starokršćanskim bazilikama s apsidom širom od promjera srednjega broda. Te zadarske bazilike, s izuzetkom katedrale sagrađene na prijelazu 4. u 5. st., datiraju se u drugu pol. 5. st. Kako je Zadar sigurno ishodište navedenog arhitektonskog tipa, crkve istih tipoloških karakteristika na širem području zadarskih utjecaja treba datirati nešto kasnije od najstarije takve građevine u Zadru, zadarske katedrale.³⁶ U prilog

³⁶ O dataciji i zadarskih i rapske bazilike čak u kraj 5. st. usp. P. Chevalier, o.c., 50-52, 107-112.

Sl. 4 - Rapska katedrala

Sl. 5 - Sv. Ivan Evanđelist, tlocrt (prema M. Domijanu)

položaju prve rapske katedrale na mjestu kasnije romaničke, govorio bi uobičajeni kontinuitet kulturnoga mjesta prisutan kod drugih istočnojadranskih katedrala i pronalazak starokršćanske krsionice uz crkvu sv. Marije Velike. I spomenuti titular, sv. Marija, vezuje se uz većinu katedrala na istočnome Jadranu, što također osnažuje mišljenje o crkvi sv. Marije Velike kao o prvoj rapskoj katedrali.

Još nekoliko važnih crkava na otoku Rabu vjerojatno nastaje na položajima crkava iz kasnoantičkoga doba – Sv. Andrija u gradu Rabu (Sl. 6), Sv. Petar u Supetarskoj Dragi (Sl. 7), Sv. Eufemija u Kamporu i Sv. Stjepan u Barbatu – o čemu bi mogli svjedočiti nalazi ranokršćanske plastike koji se čuvaju na navedenim lokalitetima.³⁷ Među sigurne ranokršćanske crkvice treba ubrojiti crkvu u bizantskoj utvrdi u Barbatu i ostatke građevine iznad uvale Gožinka.³⁸ U novijim istraživanjima kompleksa koji je u literaturi bio smatran drugom velikom bizantskom utvrdom na otoku, kompleksa na poluotoku Kaštelina, nije zasada potvrđeno postojanje starokršćanske crkve o kojoj su pisali stariji istraživači.³⁹ Istraživanja su pokazala i prevladavajuću drugačiju funkciju kompleksa – rimska vila – koji je tek potkraj antike dobio i obrambenu funkciju. Vjerojatno je, međutim, da se unutar kompleksa, a možda i na lokaciji koju je isticao Ž. Tomičić, krije starokršćanska crkva, pogotovo zbog dugoga postojanja objekata tijekom antike, koji su predmet novih sustavnih istraživanja.

Od nekoliko lokaliteta na kojima su zapaženi ostaci arhitekture i na kojima se nalaze potencijalne starokršćanske crkve, navodimo otočić Lukovac s ostacima zidova koji bi mogli pripadati sakralnom objektu.⁴⁰ Malo zdanje ima, naime, apsidu, a položaj na izdvojenom otočiću upućuje na vjerojatnost samostanskog kompleksa kakvi su postojali na jadranskim otocima i obali tijekom kasne antike. Uz ovo tumačenje moguće je ponuditi i drugo prema kojemu bi kompleks na Lukovcu predstavljao ostatke bizantske utvrde s pripadajućom crkvicom. Vjerojatno bi nova arheološka istraživanja mogla dati konačan odgovor.

Daleko brojnije od starokršćanskih i ranosrednjovjekovnih, romaničke su crkvice razasute po mnogim mjestima na otoku.⁴¹ Stupanj njihove sačuvanosti je različit – pored ruševina ima potpuno sačuvanih i potpuno uništenih objekata. Posljednjih je godina potpuno obnovljena mala romanička crkva u gradu Rabu, u blizini katedrale, što svjedoči o brizi za arhitektonsku baštinu, tako dragocjenu na otoku Rabu.⁴²

Ranokršćanska arhitektura, imajući u vidu crkve s kasnijim fazama, bila je dobro zastupljena na otoku Rabu. To odgovara važnosti otoka u kasnoj antici jer je Rab

³⁷ O ranokršćanskom porijeklu navedenih građevina usp. M. Domijan 2007, *passim*.

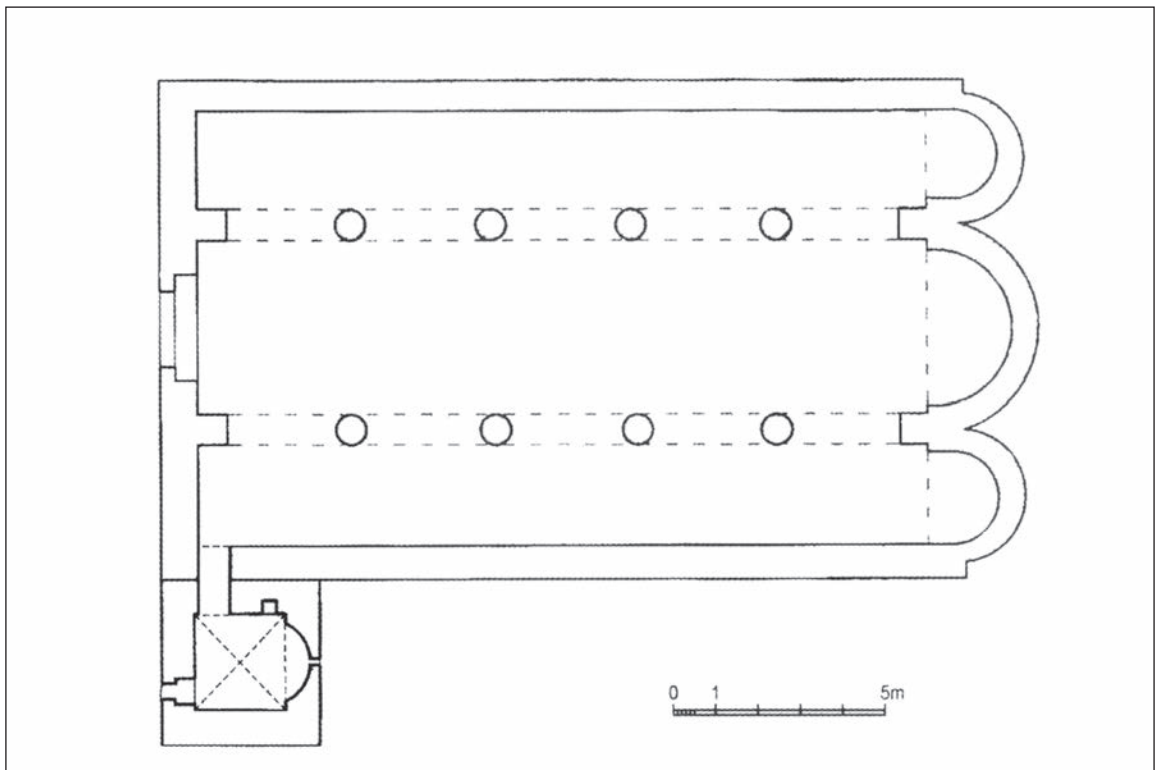
³⁸ M. Domijan, Ostaci utvrde Sv. Damijana u Barbatu na otoku Rabu, *Diadora* 14, Zadar 1992, 325-344; M. Jurković, I. Tenšek, Novootkrivena ranokršćanska crkva na otoku Rabu, *Obavijesti HAD-a* 22/1, 1990, str. 38-40. Rezultati novijih istraživanja utvrde i crkve u Barbatu objavljeni su nedavno, o čemu usp. M. Jurković, T. Turković, Utvrda sv. Kuzme i Damjana u Barbatu na otoku Rabu – revizijska istraživanja, u: *Rapski zbornik II*, Rab 2012, 15-36. U najnovije doba, 2015. g., započela su arheološka istraživanja na položaju Sv. Lovre u Banjolu te su otkriveni starokršćanska građevina i ulomci skulpture.

³⁹ M. Jurković, G. P. Brogiolo, T. Turković, A. Chavarria Arnau, I. Marić, Kaštelina na otoku Rabu – od rimske vile do ranobizantske utvrde, u: *Rapski zbornik II*, 1-14. Ž. Tomičić je na najvišoj koti kompleksa pretpostavio postojanje starokršćanske crkve. Usp. Ž. Tomičić, Arheološka svjedočanstva o ranobizantskom vojnom graditeljstvu na sjevernojadranskim otocima, *Prilozi IAR* 5-6/1988-89, 33.

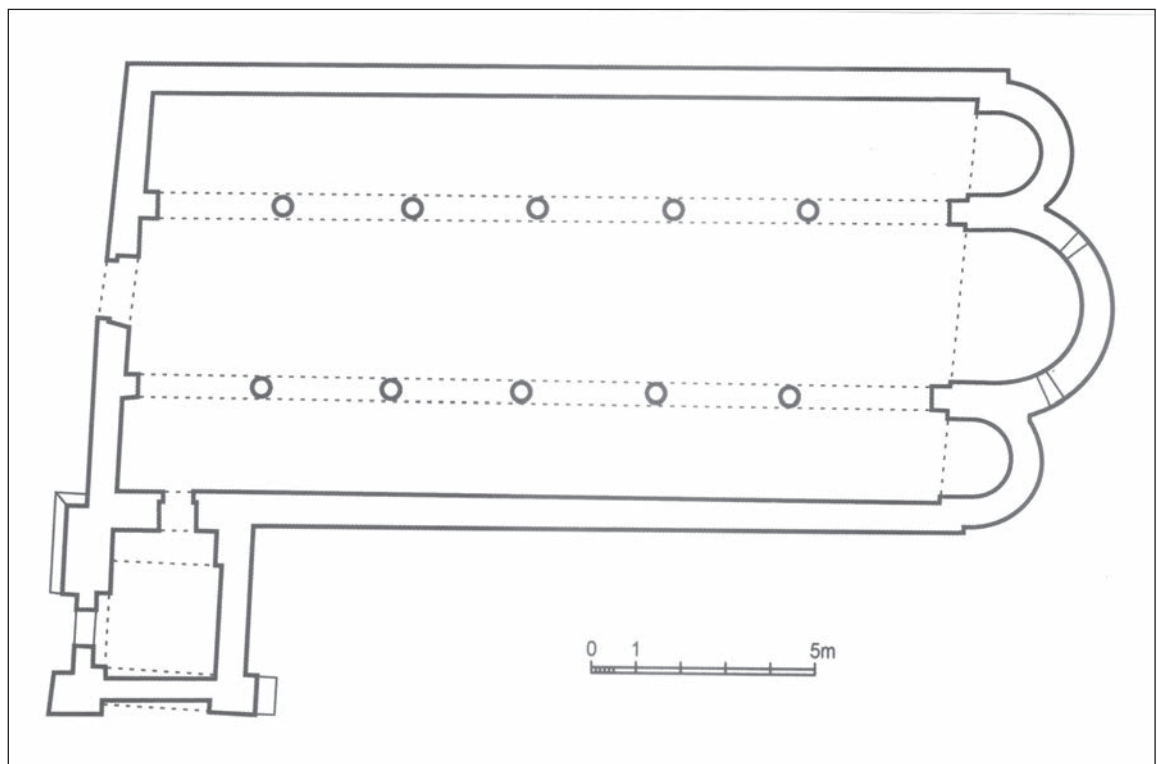
⁴⁰ M. Rizner, Arheološka topografija otoka Raba, u: *Rapski zbornik II*, Rab 2012., 37-42.

⁴¹ Osvrti na kasnije srednjovjekovne crkvice na otoku nalaze se kod već citiranih autora V. Brusića, M. Domijana, I. Barića, M. Rizner i drugih. Romaničke crkve u pravilu su male jednobrodne građevine s polukružnom apsidom zidane od pravilnih klesanaca.

⁴² Koliko mi je poznato iz usmenih informacija, voditelj obnove crkvice, kao i mnogih drugih na otoku, bio je M. Domijan.

Sl. 6 - Sv. Andrija, tlocrt (prema M. Domijanu)

Sl. 7 - Sv. Petar u Supetarskoj Dragi, tlocrt (prema M. Domijanu)

jedini sjevernojadranski otok, i uopće jedini jadranski otok, čija se biskupija spominje u aktima salonitanskih koncila 530. i 533. g. Spominjanje biskupije u 1. pol. 6. st. upućuje također na ranu kristijanizaciju otoka i izgradnju crkava barem u 5. st., ako ne i ranije. Dosadašnje proučavanje rapskih starokršćanskih građevina dopušta datiranje glavnih gradskih crkava u 5. st., a treba pretpostaviti da je veći broj crkava izgrađen u 6. st.⁴³ Nove predromaničke crkve, kao što je već rečeno, predstavljaju nepoznanicu. Ponovni procvat u razvoju arhitekture započinje u 11. st., u doba rane romanike, kad se grade ranoromaničke crkve ili na osnovama starijih ranokršćanskih ili kao nove građevine.⁴⁴ Cijeli taj razvoj prati i oblikovanje crkvenoga namještaja i arhitektonske plastike, čiji sačuvani ostaci predstavljaju temu proučavanja ovoga rada.

⁴³ Starokršćanska arhitektura predmet je i historiografskog interesa, kako pokazuje primjerice rad D. Mlacovića, *Supetarska Draga na Rabu v srednjem veku*, u: *Raukarov zbornik*, Zagreb 2005, 513-535. Autor na temelju topografskih istraživanja locira posjed Sv. Ciprijana, a predlaže i lokaciju same crkvice.

⁴⁴ Spoznaje o ranoromaničkim crkvama na otoku Rabu sistematizirane su i pregledno izložene u novijoj literaturi te ovdje mogu biti izostavljene. Usp. posebno M. Domijan, o.c. (bilj. 3); T. Marasović, *Dalmatia praeromanica, sv. II Korpus arhitekture, Kvarner i sjeverna Dalmacija*, Split-Zagreb 2009, 115-143.